

PAPER DETAILS

TITLE: İlitam Bölümü Öğrencilerinin İlâhiyat Egitimine Bakisi Kocaeli Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
İlitam Örneği

AUTHORS: Süleyman GÜMRÜKÇÜOĞLU, Muhammet Fatih GENÇ

PAGES: 640-656

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1208072>

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

**İLİTAM BÖLÜMÜ ÖĞRENCİLERİNİN İLÂHİYAT EĞİTİMİNE
BAKIŞI
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ İLİTAM ÖRNEĞİ**

THE VIEW OF THE STUDENTS OF ILITAM DEPARTMENT TO THEOLOGY
EDUCATION
EXAMPLE OF KOCAELI UNIVERSITY FACULTY OF DIVINITY

Süleyman GÜMRÜKÇÜOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
sgumrukcuoglu@hotmail.com, 0000-0001-5875-767X, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat
Fakültesi Umuttepe Kampüsü İzmit Kocaeli

Muhammet Fatih GENÇ

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,
mfgenc@hotmail.com, 0000-0001-53-87-0534, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Umuttepe Kampüsü İzmit Kocaeli

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 26 Şubat 2020/ 26 February 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 29 Mayıs 2020 / 29 May 2020

Yayın Tarihi / Published: 25 Temmuz 2020 / 25 July 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Güz/ July – Autumn 2020

Cilt / Volume: 6, Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 640-656.

Cite as / Atıf: Gümrükçüoğlu, Süleyman – Genç, Muhammet Fatih. “İlitam Bölümü Öğrencilerinin İlâhiyat Eğitime Bakışı Kocaeli Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi İlitam Örneği [The View of the Students of Ilitam Department to Theology Education Example of Kocaeli University Faculty of Divinity]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi - İhya International of Islamic Studies 6/2 (Temmuz/July 2020), 640-656.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz

2005-2006 öğretim yılında açılan İLİTAM bölümleri, kontenjanlarının artması, sınavsız geçişe izin verilmesinin ardından Türkiye’de tartışma alanı haline gelmiştir. Bu süreç İlahiyat fakültelerinin açık öğretim fakültelerine dönüşme tehlikesini beraberinde getirmiştir. Bu çalışmada Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İLİTAM bölümü örnekleminde İLİTAM bölümü öğrencilerinin İlahiyat eğitime bakışı, nitel araştırma yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın sonucunda İLİTAM bölümü öğrencileri, bu programı yaşanan 28 Şubat mağduriyetinin bir telafisi olarak gördükleri, klasik medrese okuyanların kendilerini millet ve devlet nezdinde meşru kılacak bir vasıta olarak değerlendirdikleri, örgün eğitim alma imkânı olmayanlar için fırsat olarak gördükleri, müfredattan genel olarak memnun olmalarına rağmen, sınav sistemi, öğretim elemanları ile iletişim, güncel dini konuların müfredatta olmaması vb konularda şikayetlerinin olduğu, sonucu çıkmıştır. Bu sonuçlar bağlamında İLİTAM öğreniminin geliştirilmesine yönelik öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İlahiyat, Din Eğitimi, Uzaktan Eğitim, Pedagojik Formasyon, İLİTAM

Abstract

ILITAM section opened in the 2005-2006 academic year, the increase of the quota, after the administration allowed to pass without examination has become a discussion area in Turkey. This process brought the danger of the faculties of Theology to become open faculties. In this study, the view of the students of the ILITAM department to the Theology Education in the sample of the ILITAM of the Faculty of Theology of Kocaeli University was analyzed with the qualitative research method. As a result of the research, although the students studying in this section were generally satisfied with the curriculum, they regarded this section as a compensation for the February 28 victimization they experienced. they were generally satisfied with the curriculum. system. In the context of these results, suggestions for the development of ILITAM learning are presented.

Keywords: Theology, Religious Education, Distance Education, Pedagogical Formation, ILITAM

Extended Abstract

In parallel with the change and development of the education system in Turkey in parallel with the socio-economic conditions of the country has begun distance education applications are increasingly widespread in developing. In this context, open education faculties, which include different departments in our country, were opened. One of the departments opened under these faculties is ILITAM programs. Turkey remotely connected to the higher religious education at Anadolu University Open Education Faculty Associate Degree Program in Theology and is still found in many university Divinity Degree Completion (ILITAM) is carried out with programs. Theology Associate Degree Program is a program opened in 1998 under the responsibility of Ankara University Faculty of Theology. In the same period, the acceptance of students to formal Theology Associate Degree programs in various faculties was stopped and the Theology Degree Programs were completely transformed into distance education format. Students who graduate from the Theology Associate Program can complete their higher religious education in the form of distance education by passing the vertical transition exam to the ILITAM program.

ILITAM program, 2005-2006 education started primary education. In 2009-2010 academic year, Sakarya University Faculty of Theology; Ataturk, Istanbul and İnönü Universities Theology Faculties during the 2010-2011 education phase; As of the 2011-2012 academic year, Cumhuriyet, Dicle, Dokuş Eylül, Fırat and Ondokuz Mayıs Universities have opened the ILITAM program of Faculty of Theology. In 2012, 4100 student quotas were allocated to ILITAM programs. It is about one third of the quota allocated. A graduate from Anadolu University Open Education Faculty Theology Associate Degree Program or theology vocational school or a theology degree program by completing its first two years includes a social sciences degree diploma. ILITAM course programs were brought up in accordance with the 2011-2012 educational theology associate degree programs (YÖK, 2010/3044). With this arrangement, Tafsir Method, Tafsir History, Hadith Method, Hadith History, Religious Islamic Law Method I-II and Kalam I-II 301 people have benefited from the Theology Graduation Completion Program (ILITAM), which was opened by Ankara University Faculty of Theology in 2006 and later spread to 11 Theology Faculties.

The ILITAM programs, which have been opened for reasons such as eliminating the February 28 Victimization, increasing the number of people studying higher education, and increasing the education level of religious officials working at the Presidency of Religious Affairs, have become the center of discussions today. In reaching this situation, it is understood that the program does not provide the gains required by theology education as a result of the fact that the ILITAM program has serious problems in terms of quality according to formal theology education, there is no Arabic preparatory class, it is presented with limited courses and superficial content according to formal education and success is measured by multiple choice tests. Finally, these discussions have been taken to a new dimension with the introduction of a transition without exam to the ILITAM programs and the conversion of Theology education to open education. In this context, in this study, the views of ILITAM students on Theology education were investigated in a qualitative dimension and suggestions for ILITAM education were presented.

To the ILITAM program;

- *what they see as a compensation for their February 28 victimization,*
- *Those who read the classical madrasah consider the comments as a means to legitimize them before the millet and the state,*
- *Those who graduate from normal faculty and those who are interested in food, see it as an opportunity to receive religious education,*
- *Where they live, family status, etc. It considers it an opportunity for those who cannot get formal education for reasons,*

In this context, regarding the ILITAM programs,

- *Students should be able to evaluate the ways to increase the quality of education by introducing the obligation to attend classes in the ILITAM program.*
- *Along with the current religious issues, the curriculum should provide a variety of courses in formal Theology education.*
- *Faculty members and students should come together and be given the chance to receive face-to-face education.*

- Face-to-face lessons such as Quran and Arabic that require interaction.
- The development of professional competencies and formations of ILITAM students in all fields through joint studies with the Ministry of National Education and the Directorate of Religious Affairs.
- To increase the practical lessons for the students, who are mostly adults and who work in religious services and education for adults, to find up-to-date and practical solutions to the problems in the field.
- To increase the quality of the course materials and contents developed for ILITAM students by enriching them.
- Although they are generally satisfied with the curriculum, they have complaints about the examination system, communication with the lecturers, the lack of current religious issues in the curriculum, etc.

Giriş

İslâm tarihi boyunca yüksek din öğretimi veren medreselerin yerine üniversite bünyesinde 1900 yılında Darulfünun'da açılan “ulum-u diniye” şubesi ülkemizin ilk modern yüksek din öğretimi kurumu olarak gösterilebilir. 1914 yılında kapatılan bu şubenin ardından 1924 yılında Tevhid-i Tedrisat kanunu ile Yüksek din öğretimi veren medreseler kapatılarak yerine Darülfünun'da İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Bu kurumda 1933 yılında kapatılmıştır¹

Darülfünun'daki İlahiyat Fakültesinin kapanmasında sonra açılan Türkiye'nin ilk İlahiyat Fakültesi olan Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi ile birlikte ülkemizde İlahiyat eğitimi, Cumhuriyet öncesi dönemde medreseler kanalıyla, Cumhuriyetten 1982 yılına kadar, İlahiyat Fakültesi, Yüksek İslâm Enstitüsü, İslami İlimler Fakültesi gibi farklı isimler adı altında devam etmiştir. Farklı isimler ile hizmet veren bu kurumlar 1982 yılından sonra İlahiyat Fakültesi çatısı altında üniversitelere bağlanmıştır. 1998-1999 öğretim yılından itibaren İlahiyat Fakülteleri içinde “İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği” bölümü, 2006 yılında İLİTAM programı açılmıştır. 1982 yılında İlahiyat Fakültesi ismi altında birleştirilen yüksek din öğretiminde 2011 yılında ise tekrar 1982 öncesi döneme dönülerek, İslâmî İlimler Fakültesi, Din Bilimleri Fakültesi açılmış tüm bunlara ek olarak “Dünya Dinleri, Yaygın Din Öğretimi ve Uygulamaları, Uluslararası İlahiyat, İngilizce İlahiyat bölümleri faaliyete geçmiştir.² Sonradan açılan bölümlerin birçoğu kapatılırken İLİTAM bölümleri ise eğitim hayatına devam etmişlerdir.³

¹ Hilmi Ziya Ülken, “İlahiyat Fakültesinin Geçirdiği Safhalar”, *A.Ü İlahiyat Fakültesi Albümü (1949-1960)*, (Ankara:1961), 4-6.

² Bkz. Halit Ev, *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme* (İzmir: Tıbyan Yayınları, 2003); Halit Ev, “Yükseköğretimde Din Eğitimi”, ed. Mustafa Köylü&Nurullah Altaş, *Din Eğitimi*, (Ankara: Gündüz Yayınları, 2012), 213-214.

³ M.Fatih Genç, “İmam-Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Örneğinde Din Eğitiminde Kalite Sorunu”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 7 (2019): 145-146.

Günümüzde teknoloji alanında gerçekleşen hızlı gelişmeler eğitim alanında da kendini göstermiş ve bireyin toplumsallaşma sürecinde etkili olan her faktörün, dolayısıyla eğitimin de yeniden düzenlenmesini bir zorunluluk haline getirmiştir. Bu uygulamalardan en önemlisi uzaktan eğitimidir.⁴ Uzaktan eğitim, kısaca zaman ve mekândan bağımsız, bilişim teknolojilerinden yararlanılarak gerçekleştirilen, ekonomik ve etkileşimli bir eğitim biçimidir. Bu sistem, eğitim sisteminden bir şekilde ayrılmış veya bu sisteme hiç girememiş olan bireyleri uzaktan eğitim yoluyla sisteme katmıştır.⁵

Türkiye’de eğitim sisteminin değişmesi ve gelişmesine paralel olarak uzaktan eğitim uygulamaları başlamış olup, ülkenin sosyoekonomik şartlarına paralel olarak da gittikçe gelişerek yaygınlaşmaktadır. Bu bağlamda ülkemizde farklı bölümleri içinde barındıran açık öğretim fakülteleri açılmıştır. Bu fakülterle ilgili olarak açılan bölümlerden biri de İLİTAM programlarıdır. Türkiye’de uzaktan yüksek din eğitimi Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi’ne bağlı İlahiyat Ön lisans Programı ve halen birçok üniversite bünyesinde bulunan İlahiyat Lisans Tamamlama (İLİTAM) Programları ile yürütülmektedir. İlahiyat Ön lisans programı 1998 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin sorumluluğunda Anadolu Üniversitesi bünyesinde açılan bir programdır. Aynı dönemde çeşitli fakültelerde bulunan örgün İlahiyat Ön lisans programlarına öğrenci alınması durdurularak İlahiyat Ön lisans programları tamamen uzaktan eğitim formatına dönüştürülmüştür. İlahiyat Ön lisans programını bitiren öğrenciler dikey geçiş sınavı ile İLİTAM programına geçerek yüksek din eğitimi tamamen, uzaktan eğitim formatında tamamlayabilmektedirler. "İLİTAM'ın eğitsel amacı, İlahiyat ön lisans derecesine sahip kişilere, İlahiyat lisans diploması alabilmek için gerekli eğitimi vermek ve lisans diploması sahibi olmalarını sağlamaktır."⁶

İLİTAM programı, Türkiye’de ilk defa Ankara Üniversitesi’nde 2005-2006 öğretim yılında öğretime başlamıştır. 2009-2010 öğretim yılında Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi; 2010-2011 eğitim yılında Atatürk, İstanbul ve İnönü Üniversiteleri İlahiyat Fakülteleri; 2011-2012 öğretim yılından itibaren ise Cumhuriyet, Dicle, Dokuz Eylül, Fırat ve Ondokuz Mayıs Üniversiteleri İlahiyat Fakülteleri İLİTAM programı açmıştır. 2012 yılında İLİTAM programlarına toplam 4100 öğrenci kontenjanı ayrılmıştır. Bu rakam aynı dönemde

⁴ Gülay Ekici, “Uzaktan Eğitim Ortamlarının Seçiminde Öğrencilerin Öğrenme Stillerinin Önemi”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (2003): 24.

⁵ Asiye Toker Gökçe, “Küreselleşme Sürecinde Uzaktan Eğitim”, *Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 11 (2008): 1.

⁶ Nurullah Altaş, *Uzaktan Eğitim Ve İlitam Uygulamalarının Geleceği Nasıl Olmalıdır?* ed. Süleyman Akyürek, “Bugünün İlahiyatı nasıl olmalıdır? –Sorunlar ve çözümleri–”, *İlmî İhtisas Toplantısının Sonuç Raporu*, (İstanbul: Ensar Yayınları,2015), 387-423

Türkiye'deki İlahiyat fakültelerine ayrılan kontenjanın yaklaşık üçte biri kadardır. İLİTAM'a Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi İlahiyat Ön lisans Programı veya İlahiyat meslek yüksekokulu mezunları ya da bir İlahiyat lisans programının ilk iki yılını tamamlayarak, sosyal bilimler ön lisans diplomasını almış olanlar başvurabilmektedir. Programı başarıyla tamamlayan öğrencilere "İlahiyat Diploması" verilmektedir. İLİTAM ders programları 2011-2012 eğitim yılında İlahiyat ön lisans programları ile uyumlu hale getirildi (YÖK, 2010/3044). Bu düzenleme ile Tefsir Usulü, Tefsir Tarihi, Hadis Usulü, Hadis Tarihi, Din Psikolojisi, Din Eğitimi ve İslâm Mezhepleri Tarihi dersleri programdan çıkarıldı; İslâm Hukuku Usulü I-II ve Kelam I-II, İlkçağ Felsefesi Tarihi ve Yeniçağ Felsefesi dersleri Fıkıh Usulü, SistematiK Kelam ve Felsefe Tarihi isimleri altında dönemlik hale getirildi. Literatüre bakıldığında ülkemizde uzun bir geçmişe dayanmayan ön lisans İlahiyat ve İLİTAM tecrübeleri ve bunların kalitesini artırmaya yönelik akademik çalışmaların yetersiz olduğu anlaşılmaktadır.⁷ 2006 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi bünyesinde açılan ve daha sonra 11 İlahiyat Fakültesine yayılan İlahiyat Lisans Tamamlama Programından (İLİTAM) bugüne kadar 30 bin kişi yararlanmıştır.⁸

28 Şubat Mağduriyetini gidermek, Yüksek din öğrenimi gören kişi sayısını çoğaltmak,⁹ Diyanet İşler Başkanlığı'nda görev yapan din görevlilerinin eğitim düzeyini yükseltmek gibi sebeplerden ötürü açılan İLİTAM programları günümüzde tartışmaların merkezi olmuştur. Bu duruma gelinmesinde İLİTAM programının örgün İlahiyat eğitimine göre kalite itibarıyla ciddi sorunlar barındırması, Arapça hazırlık sınıfının bulunmaması, örgün eğitime göre sınırlı dersler ve yüzeysel içeriklerle sunulması ve çoktan seçmeli testlerle başarının ölçülmesi sonucunda bu programın İlahiyat eğitiminin gerektirdiği kazanımları yeterince sağlamadığının anlaşılması¹⁰ gibi hususların etkin olduğu söylenebilir. Son olarak İLİTAM programlarına sınavsız geçişin konması,¹¹ İlahiyat eğitiminin tamamen açık öğretim eğitimi haline dönüştürülmek istenmesi ile bu tartışmalar yeni bir boyuta taşınmıştır.

⁷ Recep Kaymakcan,-Hasan Meydan, Adnan Telli, "Paydaşlarına Göre İlahiyat Lisans Tamamlama (İLİTAM) Programının Değerlendirilmesi", *Değerler Eğitimi Dergisi = Journal of Values Education* XI, 26 (2013): 74

⁸ Değerler Eğitimi Merkezi (DEM) İlahiyat Lisans Tamamlama Programları İle İlgili Geçici Kanun Tasarısı Üzerine Değerlendirme(2018), (Erişim Tarihi 17.02.2019).

⁹ DEM Rapor, 1-2.

¹⁰ DEM Rapor, 1-2.

¹¹ Anayasa Mahkemesi 19/9/2019 tarihinde [E.2018/105](http://dergipark.gov.tr/ihya) numaralı dosyada, Yükseköğretim Kanunu'na eklenen, ilahiyat önlisans programından mezun olanlara ilahiyat fakültesi ve aynı programı uygulayan fakültelerde, eşdeğer alanlarda lisans tamamlama eğitimi imkânı sunan kuralın Anayasa'ya aykırı olduğuna ve iptaline karar vermiştir. (Erişim Tarihi: 22.02.2020).

Bu bağlamda bu çalışmada İLİTAM öğrencilerinin İlahiyat eğitimine bakışları nitel boyutta araştırılarak İLİTAM eğitimine yönelik öneriler sunulmuştur.

2. Yöntem

2.1. Desen

İLİTAM bölümü öğrencilerinin İlahiyat eğitimine bakış açıları hakkında bilgi vermeyi amaçlayan bu araştırma nitel desen üzerine kurgulanmıştır.

2.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak İLİTAM öğrencilerinin İlahiyat eğitimine bakış açılarını tespit etmeye yönelik yarı yapılandırılmış mülakat formu kullanılmıştır.

2.3. Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu belirlemek için nitel araştırma modelinde yer alan “amaçlı örneklem seçme tekniği” kullanılmıştır. Çalışma grubunun belirlenmesinde amaçlı örneklem seçme yollarından biri olan “maksimum çeşitlilik” örneklemeinden yararlanılmıştır.¹²

Bu araştırmaya 20 İLİTAM öğrencisi katılımcı olarak seçilmiştir. Araştırmaya katılan İLİTAM öğrencileri 2019-2020 öğretim yılında KOÜ İlahiyat Fakültesi İLİTAM bölümünde okuyan 20 tane 3. ve 4. Sınıf öğrencisi ile mülakat yapılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi ve Yorumlanması

Araştırmada nitel araştırma tekniklerinden “betimsel analiz” tekniği kullanılmıştır. Betimsel analiz tekniğinin tercih edilmesinin nedeni, araştırmamızın kuramsal çerçevesinin temel boyutlarının önceden oluşturulmuş olmasıdır. Araştırmada nitel verilerin analizinde NVivo 12.0 pro adlı program kullanılmıştır. İLİTAM öğrencileri ile yapılan mülakatta elde edilen veriler Word dosyası olarak kayıt edilip NVivo 12.0 Pro nitel veri analizi programına aktarılmıştır. Görüşme verilerinden aynen alıntılar yapılırken görüşmecinin kod ismi verilmiştir. Görüşme yapılan kişilerin kimliklerinin gizli tutulması için öğrencilere Öğrenci 1, Öğrenci 2, vd. şeklinde kodlar verilmiştir. Bulguları raporlaştırırken, bazı İLİTAM öğrencilerinin aynı şeyleri farklı şekilde ifade etmeleri ve benzer noktalara temas etmelerinden dolayı her katılımcının söylediğine tek tek yer verilmemiştir. Bulguların yorumlanması aşamasında konuyla ilgili literatürden yararlanılarak bulgular anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

¹² Ali Baltacı, “Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme” *Bitlis Eren Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2018): 231-274.

3. Bulgular

İLİTAM bölümünde okuyan öğrencilerle yapılan mülakat sonuçları kategorize edilerek aşağıda verilmiştir.

a) İLİTAM programının gerekliliği ile ilgili Görüşler

Tablo 1: İLİTAM bölümü öğrencilerinin İLİTAM programı ile ilgili Görüşleri

	28 Şubat Mağduriyeti	Örgün Eğitime Gitme İmkanının Olmaması	İkinci Üniversite Hakkı
ÖĞRENCİ1	-	X	-
ÖĞRENCİ2	X	X	-
ÖĞRENCİ3	X	X	-
ÖĞRENCİ4	X	-	x
ÖĞRENCİ5	X	-	x
ÖĞRENCİ6	X	-	-
ÖĞRENCİ7	X	-	-
ÖĞRENCİ8	X	X	-
ÖĞRENCİ9	X	X	-
ÖĞRENCİ10	X	X	-
ÖĞRENCİ11	X	X	-
ÖĞRENCİ12	X	X	-
ÖĞRENCİ13	X	X	-
ÖĞRENCİ14	-	X	-
ÖĞRENCİ15	-	X	-
ÖĞRENCİ16	X	-	x
ÖĞRENCİ17	X	-	-
ÖĞRENCİ18	X	X	-
ÖĞRENCİ19	X	X	-
ÖĞRENCİ20	X	-	-

Tablo 1 incelendiğinde, İLİTAM bölümünde okuyan öğrenciler İLİTAM programının gerekliliği ile ilgili olarak 28 Şubat sürecinde yaşadıkları mağduriyet (katsayı, başörtüsü vb.) sonucu okuma imkânlarının ellerinden alınmasını birinci sebep gösterirken, diğer bir kısmı ise yaşadıkları çevre, şehir vb. sebeplerden dolayı örgün eğitim alma imkânlarının olmamasını İLİTAM programının mutlaka devam etmesi hususunda bir gereklilik olarak göstermektedir. Öğrencilerden bazıları da “dine meyilli olan” kişilerin (klasik medrese bitiren veya ikinci

üniversite okumak isteyen) din eğitimini uzaktan alma imkânı olarak İLİTAM programının devamını istemektedir.

28 Şubat mağduriyetleri ile alakalı olarak Öğrenci 1 “*Bu eğitimin başlatılma maksadı olan 28 Şubat sürecinde eğitim alabilme hakkı dolaylı olarak ellerinden alınmış ya mukaddesatın olan başörtün ya okuyacağın okul diye mağdur edilen ben ve birçok arkadaşımın seneler sonra okuma hayallerinin gerçekleşmesine yeniden fırsat verilmesidir. Bana kalırsa bir lütuf yahut kolaylıktan ziyade bir takım yanlış yönetim ve yöneticilerin hatalarının telafi edilışidir. Hayatın akışı içinde senelerimiz geçip kurduğumuz yuvalardan her birimiz kolayca çıkıp örgün okuyamayacağımız için gerçekten çok harika bir fırsattır uzaktan eğitim alabilme hakkı...*” sözleri ile İLİTAM programının geçmişte yaşanan mağduriyetleri giderme bakımından önemine işaret etmiştir.

Öğrenci 4 ise “*dini eğitimini medrese usulü veya herhangi başka bir şekilde almış olanlar, eğitimlerini ispatlama ve eğitim düzeylerini mesleki hayatlarına yansıtma noktasında İLİTAM’dan faydalanarak ileriye taşıma imkânı buldular. Diploma şeklinde ispatladılar en azından ve resmi kurumlar üzerinden daha ileriye taşındılar belki kendilerini; yüksek lisans vs.*” sözleri ile İLİTAM bölümünün dışarıdan klasik medrese okuyanlar için bir fırsat olduğunu belirtirken Öğrenci 7 “*Ben öğretmenlik yapıyorum. Dinimi de öğrenmek istiyorum. İLİTAM programı bana bu şansı verdi*” sözleri ile İLİTAM programını kendilerince gerekliliği konularına değinmiştir.

Öğrenci 11 ve Öğrenci 17 ise yaşadıkları yerin şehir merkezine çok uzak olduğunu, çalıştıklarını ve örgün eğitim imkânlarının olmadığını belirterek İLİTAM programının kendi eğitim hayatları için önemini vurgulamıştır.

Uzaktan eğitim, yetişkinler ve üniversitelere uzak mesafelerde oturan öğrenciler için uygun bir eğitim sistemidir. Bununla birlikte, uzaktan eğitim, Türkiye gibi gelişmekte olan ve üniversite sayısı her geçen gün artan ülkelerde, daha çok öğrenciye üniversite eğitimi sağlamada etkin olarak kullanılmaktadır. Uzaktan eğitim, gerek geleneksel yöntemlerle çözülemeyen eğitim sorunlarının çözüm arayışlarından biri olarak kabul edilmesi, gerekse sağladığı imkân ve esneklikler nedeniyle yaygınlaşmaya devam ederken ortaya çıkacak problemlerin çözümünü de beraberinde getirecek biçimde gelişmektedir. Fakat şunu belirtmek gerekir ki; 28 Şubat 1997 tarihinden 9 yıl sonra açılan İLİTAM programını başörtüsü mağduriyetinin gerekçesi ile değil Diyanet İşleri Başkanlığı mensupları için geçici bir eğitim hakkı olarak açılmıştır. İLİTAM programı açıldığında herkesin sınava girip yüz yüze

eğitim alma hakkı olduğu için öğrencilerin İLİTAM programına yönelik sunmuş oldukları nedenler bilimsel gerçeklerle örtüşmemektedir.¹³

b) İlahiyat Eğitimi İle İlgili Görüşler

Tablo 2: İlahiyat Eğitimi İle İlgili Görüşleri

	Ders Çeşitliliği	Sınav Problemleri	Derslerin verimliliği
ÖĞRENCİ1	x	x	x
ÖĞRENCİ2	x	x	x
ÖĞRENCİ3	x	x	x
ÖĞRENCİ4	x	x	x
ÖĞRENCİ5	-	x	x
ÖĞRENCİ6	-	x	x
ÖĞRENCİ7	x	x	x
ÖĞRENCİ8	x	-	x
ÖĞRENCİ9	x	-	-
ÖĞRENCİ10	x	x	-
ÖĞRENCİ11	-	x	x
ÖĞRENCİ12	x	x	x
ÖĞRENCİ13	x	x	-
ÖĞRENCİ14	x	x	x
ÖĞRENCİ15	-	-	-
ÖĞRENCİ16	x	x	x
ÖĞRENCİ17	x	x	x
ÖĞRENCİ18	x	x	x
ÖĞRENCİ19	x	x	x
ÖĞRENCİ20	x	-	-

Tablo 2 incelendiğinde İLİTAM bölümünde okuyan öğrenciler İLİTAM programında gördükleri eğitimden genel olarak memnun oldukları görülmektedir. Farklı türde derslerin olması, öğretim elemanlarının ilgisi ve mesleki anlamda yeterli bilgileri alabildiklerini belirtmeleri aldıkları eğitimin iyi ve memnun oldukları yönleri oluştururken, sınavlarda karşılaştıkları problemler, Arapça ve Kur'an-ı Kerim derslerinin uzaktan eğitim yoluyla yapılmasının güç olması ve ders verimliliğinin bire bir deki gibi olmamasını ise olumsuz yönler olarak ifade etmişlerdir.

¹³ Nevzat Yaşar Aşıkoğlu, "Yüksek Öğretimde Din Eğitim ve Öğretimi", *Din Eğitimi*, (ed.: Recai Doğan-Remziye Ege), (Ankara: Grafiker Yayınları, 2012), 215-230.

Öğrenci 12, “*Medrese usulü eğitim aldım. Fakat İLİTAM programına gelince değişik türde (Dinler tarihi, Eğitim vb) dersleri görmek ufkumu açtı*” derken Öğrenci 19 “*İLİTAM programında okumaya başladıktan sonra kendimi geliştirmek için daha fazla zaman harcayıp gayret gösteriyorum. İlahiyat eğitiminin tefsir fıkah ve hadis gibi derslerin dışında da geniş bir alanı kapsadığını fark ettim*” sözleri ile aldıkları derslerden memnun olduklarını belirtmişlerdir.

Öğrenci 18 sınavların test olmasının ezbere dayalı eğitimi dayattığını, geçmiş senelerde çıkan soruların öğrenciler tarafından paylaşıldığı ve çoğu öğrencinin ders çalışmak yerine sorulara odaklandığını eleştirdikten sonra “*buraya kendini geliştirmek için gelen de var diploma almak için de. Tabii ki diplomayı küçümsemiyorum ama geçmiş senelerin sorularının çözerek okul bitirilmesine karşıyım*” sözleri ile klasik sınavların olmamasını eleştirmiştir.

Öğrenci 3, Öğrenci 4 ve Öğrenci 9 Kuran-ı Kerim derslerinin uzaktan olmasından dolayı verim alamadıklarını, Arapça dersinden de bu anlamda sıkıntı yaşadıklarını belirtmişlerdir. Öğrenci 10 bu konuyla ilgili olarak “*Derslerde sadece yazılı soru sorabiliyoruz. Sesli sormamız nerdeyse imkânsız. Bazen Arapça ve Kuran dersinde soruyu yazana kadar başka konuya geçebiliyor, yanlış anlaşılmalara neden olabilecek ifadeler kullanabiliyoruz.*” İfadeleri ile uzaktan eğitimin özellikle Kuran-ı Kerim ve Arapça derslerindeki zorluklarına değinmiştir.

Uzaktan eğitimin avantajları ve dezavantajları İLİTAM da yürütülen Kur'an ve Arapça dersleri için de geçerlidir. Zira İLİTAM programında Kur'an ve Arapça dersinin formatına uygun olmayan bir takım sorunlar dikkati çekmektedir. Bunlardan biri uygulama sorunları, diğeri de değerlendirme sorunlarıdır. Kur'an ve Arapça öğretiminin kendine özgü metodolojisi vardır. Kur'an ve Arapça öğretimi, belli kaide ve kurallar çerçevesinde yapılmaktadır. Bunların başında Kur'an ve Arapça öğretiminin ana gövdesini oluşturan etkileşim, işitsellik ve sunma/tekrar gelmektedir.

Diğer bir sorun olan Kur'an ve Arapça dersleri için en önemli sorunlardan biri de değerlendirme sorunudur. Ara sınavların internet üzerinden online olarak yapılmaktadır. Bu nedenle vize sınavları yüz yüze yapılamadığı için öğrenciler sadece Kur'an ve Arapça derslerinin teorik kısmından sınav olmaktadır.

Dolayısıyla etkileşim ve teorik merkezli gerçekleştirilmesi gereken bu derslerin gerek uygulama gerekse değerlendirme noktasında sorunlarla karşılaşmaktadır.

c) İLİTAM Bölümü Öğrencilerinin Müfredat İle İlgili Görüşleri

Tablo 3: Müfredat İle İlgili Görüşleri

	Pratik Eksikliği	Güncel Dini Konuların Eklenmesi	Öğretim Elemanları İle İletişim
ÖĞRENCİ1	x	X	x
ÖĞRENCİ2	x	X	x
ÖĞRENCİ3	x	X	x
ÖĞRENCİ4	x	X	x
ÖĞRENCİ5	x	X	x
ÖĞRENCİ6	x	X	x
ÖĞRENCİ7	x	-	-
ÖĞRENCİ8	x	X	-
ÖĞRENCİ9	x	X	x
ÖĞRENCİ10	x	X	x
ÖĞRENCİ11	x	X	x
ÖĞRENCİ12	x	X	x
ÖĞRENCİ13	x	X	x
ÖĞRENCİ14	x	X	x
ÖĞRENCİ15	-	X	x
ÖĞRENCİ16	x	-	-
ÖĞRENCİ17	x	X	x
ÖĞRENCİ18	x	X	x
ÖĞRENCİ19	x	X	-
ÖĞRENCİ20	x	X	-

Tablo 3 incelendiğinde İLİTAM bölümünde okuyan öğrenciler İLİTAM müfredatıyla ilgili olarak iki temel probleme değindikleri görülmektedir. Bunlar ilki, uzaktan eğitimin zorlukları olan öğretim elemanı ile etkili iletişim, diğeri güncel dini konulara yeterince yer verilmemesi ve son olarak teorik bilginin yanı sıra bu bilgilerin pratiğe aktarılmasıdır.

Öğrenci 10 “Hocalarımızı sadece –o da görebilirse- yüz yüze eğitimde görüp doğrudan danışabiliyoruz. Dersler de ise sadece yazılı soru sorabiliyor veya sistemden soru sorabiliyoruz ama hiçbir zaman örgün eğitimdeki iletişim düzeyini yakaladığımızı düşünmüyorum” derken Öğrenci 12 “yeterince dersimiz var ama hayatta karşımıza çıkan fıkıh ve itikadî konulara yönelik derslerin arttırılmasını istiyoruz. Hep teorik olarak öğreniyoruz ama öğrendiğimiz konuları pratiğe aktarma konusunda sıkıntılarımız var diye düşünüyorum” ifadeleri müfredatta güncel dini konuların daha fazla yer almasını istediğini ve aldığı eğitimin pratik tarafının eksik olduğunu belirtmiştir.

Mesleki eğitim alan kişilerin teorik olarak öğrendikleri bilgileri meslek yaşamlarında kullanabilmeleri için gerekli olan becerileri de eğitimleri sürecinde geliştirmeleri gerekmektedir. Öğrencilerin eğitim süresi içinde teoride edindiği bilgilerde pratiklik kazanması iki şekilde sağlanabilmektedir. Bunlardan birincisi, uygulama derslerinde okulun uygulama birimlerinde yapacağı uygulamalar, ikincisi de kurumlarda yapacağı stajlardır. Staj çalışmaları öğrencilere örgün eğitimde almış oldukları bilgi, beceri ve alışkanlıklarını gerçek ortamda gözlemlemesi ve uygulamasına olanak sağlamaktadır. Böylece akademik olarak kazandıkları bilgi ve becerileri gerçek yaşam ortamında pekişmektedir.

d) İLİTAM Bölümü Öğrencilerinin Örgün Eğitim İle İlgili Görüşleri

Tablo 4: Örgün Eğitim İle İlgili Görüşleri

	Örgün eğitimin şartları	Aile durumu
ÖĞRENCİ1	X	x
ÖĞRENCİ2	X	x
ÖĞRENCİ3	X	x
ÖĞRENCİ4	X	x
ÖĞRENCİ5	-	x
ÖĞRENCİ6	X	x
ÖĞRENCİ7	-	-
ÖĞRENCİ8	X	-
ÖĞRENCİ9	X	x
ÖĞRENCİ10	X	x
ÖĞRENCİ11	X	x
ÖĞRENCİ12	X	x
ÖĞRENCİ13	X	x
ÖĞRENCİ14	X	x
ÖĞRENCİ15	X	x
ÖĞRENCİ16	-	-
ÖĞRENCİ17	X	x
ÖĞRENCİ18	X	x
ÖĞRENCİ19	X	-
ÖĞRENCİ20	X	-

Tablo 4 incelendiğinde İLİTAM bölümünde okuyan öğrenciler ile yaptığımız mülakatta öğrencilerin hepsi örgün eğitimi daha iyi bulmalarına karşın örgün eğitimi tercih etmeyecekleri görülmektedir. Buna sebep olarak yaşadıkları yerin uzaklığı, aile hayatı ve örgün eğitimin kendi içindeki zorluklarını sebep olarak göstermişlerdir.

Öğrenci 15 “*Şartlar elverse tabî ki örgün İlahiyat okumak isterim ama üç çocuğum var. Ve çalışıyorum. Örgün okuma imkânım yok derken*”, Öğrenci 14 “*Adı üstünde uzaktan eğitim. Benim puanım örgüne de yetiyordu ama uzaktan okumayı tercih ettim*” ifadelerini kullanırken Öğrenci 18 “*görev yaptığım köy merkeze 100 km. uzakta. Nasıl örgün okuyabilirim*” diyerek örgün eğitimi tercih etmeme sebeplerini açıklamışlardır.

Sonuç ve Öneriler

İLİTAM'ı basitçe örgün din eğitiminin ileri teknolojiden yararlanılarak gerçekleştirilen bir versiyonu olarak görüp uzaktan eğitimin kendine özgü pedagojisini ve buna uygun öğrenme ortam ve materyal geliştirme süreçlerine önem vermek gerekir. Bunun sonucu olarak bu alanda görev yapan öğretim üyelerinin uygulama tecrübelerinden ve gözlemlerinden istifade ederek bu eğitim programının, ortam ve süreçlerinin incelenmesi sonucu yapılacak iyileştirmeler önemlidir. Bu noktada İLİTAM bölümü öğrencilerinin İlahiyat eğitimine bakış açıları hakkında bilgi vermeyi amaçlayan bu araştırma, İLİTAM programının öğrencideki karşılığını göstermesi açısından bir bakış açısı bize sunmaktadır.

Bu araştırmada İLİTAM bölümü öğrencileri ile yaptığımız mülakatların sonucunda öğrencilerin İLİTAM programına;

- Yaşadıkları 28 Şubat mağduriyetinin bir telafisi olarak gördükleri,
- Klasik medrese okuyanların kendilerini millet ve devlet nezdinde meşru kılacak bir vasıta olarak değerlendirdiklerini,
- Normal fakülte bitirenlerin ve dine merakı olanların din eğitimi alma imkânı olarak gördükleri,
- Yaşadıkları yer, aile durumu vb. nedenlerden dolayı örgün eğitim alma imkânı olmayanlar için fırsat olarak değerlendirdikleri,
- Müfredattan genel olarak memnun olmalarına rağmen, sınav sistemi, öğretim elemanları ile iletişim, güncel dini konuların müfredatta olmaması vb. konularda şikâyetlerinin olduğunu,
- Örgün eğitimden ziyade kendi programlarında okumaktan memnun oldukları tespit edilmiştir.

Şunu belirtmek gerekir ki, İLİTAM programları başlangıçta iyi niyetle açılmış olsalar bile günümüzde geline nokta İlahiyat alanı ile ilgili temel yeterlilikler konusunda İLİTAM mezunlarının örgün İlahiyat mezunlarına göre istenilen düzeyde olmadıkları görülmektedir.¹⁴

¹⁴ DEM Rapor, 1-2.

Ekrem Demirli İlahiyatların İLİTAM programı ile karşılaşmış oldukları tehlikeyi şu şekilde özetlemiştir: “Açık öğretim mezunu bir talebe nispeten düşük puanla girebildiği bir programın sınırlı imkânlarla sahip diplomasını alarak mezun olur. İlahiyat alanında uzaktan eğitim programlarından mezun olanlar ise normal şartlarda giremedikleri ülkenin güzide fakültelerinden mezun oluyor, o fakültelerin diplomalarını normal talebe ile aynı hak ve yetkilerle kullanma imkânı elde ediyor. Artık sorun İlahiyat eğitiminde açık öğretim imkânlarından yararlanarak eğitimi geniş kesimlere taşıma sorunu değil; İlahiyat fakültelerinin açık öğretim fakültelerine dönüştürülme tehlikesidir.”¹⁵

Türkiye’nin 80 ilinde 109 tane Yüksek Din Öğretimi Kurumu açılmış ve hali hazırda 100 binden fazla öğrenci bu okullarda öğrenim görmektedir. İLİTAM programının günümüzde bazı dini grup ve cemaatlerin kendi zihniyetlerine göre yetiştirdikleri gençlere dışarıdan diploma almanın ve devlet kurumlarına yerleştirmenin en iyi yolu olarak kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Bu süreç de 28 Şubat mağduriyeti üzerinden gitmektedir. 28 Şubat mağduriyeti üzerinden İlahiyat fakültelerinin açık öğretim fakültelerine dönüşmesine yol açacak tutum ve davranışlardan kaçınmak gerekir. Kuran Kursları ve İmam Hatip Liselerine kıyasla 28 Şubat döneminde en az zarar gören İlahiyat eğitimi olduğu halde, birileri kendi gayr-ı meşru taleplerini mağduriyet perdesi altına dayatmaya çalışmaktadır.¹⁶

Ülkenin yakın ve uzak din eğitimci ihtiyacı göz önünde bulundurularak, yeni planlamalara, ders ve konu içeriklerine ihtiyaç vardır. İlmî ve objektif alan ihtiyaçlar, göz önünde bulundurulmadan yapılacak tespitler, yarınlara için sosyokültürel ve dini birçok sorunu beraberinde getirecektir.

İlahiyatların, yüksek din eğitiminin yapılacağı yegâne mekânlar olduğu asla unutulmamalıdır. Esas uğraş, İlahiyatların eğitim kalitesinin artırılmasına verilmelidir. İlahiyat eğitimindeki kalite¹⁷ eksikliği kendini başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere İmam Hatip Liseleri ve diğer okullarda görev yapan din görevlisi ve din kültürü ve ahlak bilgisi

¹⁵Ekrem Demirli, “Asırlık Bir Müktesebat Yok Olmadan: İlahiyat Fakültelerini Açıköğretim Fakültesi Yapmak”, (Erişim Tarihi, 20.03.2019).

¹⁶ Genç, “İmam-Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Örneğinde Din Eğitiminde Kalite Sorunu”, 161.

¹⁷ Bkz. Nevzat Yaşar Aşkoğlu, “Değişen Dünyada Değişmeyen Kurumlar: İlahiyat Fakülteleri”, IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereler, (Ankara: DİB Yayınları, 2009), II/,887-898; .Nevzat Yaşar Aşkoğlu, “İlahiyat Fakültelerinin Programları ve Akademik Yapıları Üzerine Düşünceler”, Din Eğitiminde Kalite, ed. Fahri Kayadibi, (İstanbul: DEM yayınları,2014), 43-57.

öğretmenlerini¹⁸ etkilemektedir. Burada görev yapan yetersiz eğitim alan kişilerin hem bireye hem de topluma faydalı olamayacağı aşîkârdır.¹⁹

Bu bağlamda İLİTAM programları ile ilgili olarak,

- İLİTAM programında derslere devam zorunluluğu getirilerek eğitimde kalite arttırmanın yolları değerlendirilmelidir.

- Müfredata güncel dini konuların yanında örgün İlahiyat eğitimindeki ders çeşitliliği ve denklîği sağlanmalıdır.

- Öğretim elemanları ile öğrencilerin daha fazla bir araya gelerek yüz yüze eğitim alma şansı verilmelidir.

- Kur'an-ı Kerim ve Arapça gibi karşılıklı etkileşimi gerektiren derslerin yüz yüze verilmesi temin edilmelidir.

- Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığıyla yapılacak ortak çalışmalarla İLİTAM öğrencilerin her alanda mesleki yeterlilik ve formasyonlarının geliştirilmesi sağlanmalıdır.

- İLİTAM öğrencilerinin çoğunluğu yetişkin olan ve yetişkinlere yönelik din hizmetleri ve eğitiminde çalışan öğrencilerin alanda yaşanan problemlere güncel ve pratik çözüm yolları bulmalarını sağlayacak pratiğe yönelik derslerin artırılması.

- İLİTAM öğrencileri için geliştirilen ders materyal ve içeriklerinin zenginleştirilerek kalitesinin artırılması.

- Sınav sistemi sadece test olarak değil klasik sistemde uygulanabilmelidir.

- Vize sınavının uzaktan “online” olarak yapılması yerine fakültelerde yapılması sağlanmalıdır.

- Belirli bir takvim içinde İLİTAM kontenjanları daraltılarak öğrencilerin örgün eğitime teşvik edilmesi sağlanmalıdır.

İLİTAM'ı basitçe örgün din eğitiminin ileri teknolojiden yararlanılarak gerçekleştirilen bir versiyonu olarak görüp uzaktan eğitimin kendine özgü pedagojisini ve buna uygun öğrenme ortam ve materyal geliştirme ve iyileştirmelerini ihmal etmek, bu eğitimin verimliliğini düşürür. Verimliliğin artırılması ise uygulama tecrübelerinden istifade edilerek bu eğitimin program, ortam ve süreçlerinin incelenmesi sonucu yapılacak iyileştirmelere bağlıdır.

¹⁸ Nevzat Yaşar Aşikoğlu, M. Fatih Genç, “Yeni Anayasa Tartışmaları! Ve Zorunlu Din Dersleri” *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 /2 (2012): 7-20.

¹⁹ Genç, “İmam-Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri Örneğinde Din Eğitiminde Kalite Sorunu”, 161.

Kaynakça

Altaş Nurullah, Uzaktan Eğitim Ve İltam Uygulamalarının Geleceği Nasıl Olmalıdır?, ed. Akyürek, S. “Bugünün İlâhiyatı nasıl olmalıdır? –Sorunlar ve çözümleri-” İlmî İhtisas Toplantısının Sonuç Raporu, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.

Anayasa Mahkemesi Kararı, Erişim Tarihi 22.02.2020.
<https://www.anayasa.gov.tr/tr/haberler/norm-denetimi-basin-duyurulari/ilahiyat-onlisans-programindan-mezun-olanlara-ayni-programi-uygulayan-fakultelerde-lisans-tamamlama-egitimi-imk%C3%A2ni-saglayan-kuralin-iptali/>

Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar, “Yüksek Öğretimde Din Eğitim ve Öğretimi”, *Din Eğitimi*, ed. Recai Doğan-Remziye Ege, Ankara: Grafiker Yayınları, 2012.

Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar, “Değişen Dünyada Değişmeyen Kurumlar: İlâhiyat Fakülteleri”, *IV. Din Şurası Tebliğ ve Müzakereler*.2. 887. Ankara: DİB Yayınları, 2009.

Aşıkoğlu, Nevzat Yaşar, “İlâhiyat Fakültelerinin Programları ve Akademik Yapıları Üzerine Düşünceler”, *Din Eğitiminde Kalite*, ed. Fahri Kayadibi. İstanbul: DEM Yayınları, 2014.

Aşıkoğlu Nevzat Yaşar, Genç, M. Fatih, “Yeni Anayasa Tartışmalar! Ve Zorunlu Din Dersleri” *Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 16 /2 (2012): 7-20.

Baltacı, Ali, “Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme” *Bitlis Eren Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7/1 (2018): 231-274.

Değerler Eğitimi Merkezi (DEM) İlâhiyat Lisans Tamamlama Programları İle İlgili Geçici Kanun Tasarısı Üzerine Değerlendirme (2018),ErişimTarihi,17.02.2019.https://media.dem.org.tr/dir/dem/dem/proje/goruntuleme/20181229152145_0.pdf

Demirli, Ekrem “Asırlık Bir Müktesebat Yok Olmadan: İlâhiyat Fakültelerini Açıköğretim Fakültesi Yapmak”, Erişim Tarihi, 20.03.2019.
<https://www.fikriyat.com/yazarlar/akademi/ekrem-demirli/2019/02/10/asirlik-bir-muktesebat-heba-olmadan-ilahiyat-fakultelerini-acik-ogretim-fakultesi-yapmak>,

Ekici, Gülay, “Uzaktan Eğitim Ortamlarının Seçiminde Öğrencilerin Öğrenme Stillerinin Önemi”. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* (2003): 48-55.

Ev, Halit, *Türkiye’de Yüksek Din Öğretimi Kurumları ve Öğretmen Yetiştirme*. İzmir: Tıbyan Yayınları, 2003.

Ev, Halit, “Yükseköğretimde Din Eğitimi”, Ed. Mustafa Köylü&Nurullah Altaş, *Din Eğitimi*. Ankara, Gündüz Yayınları, 2012.

Genç, M. Fatih, “İmam-Hatip Okulları ve İlâhiyat Fakülteleri Örneğinde Din Eğitiminde Kalite Sorunu” *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 7 (2019): 145-166.

Ülken, Hilmi Ziya, “İlâhiyat Fakültesinin Geçirdiği Safhalar”, *A.Ü İlâhiyat Fakültesi Albümü (1949-1960)*,

Toker Gökçe, Asiye “Küreselleşme Sürecinde Uzaktan Eğitim”. *Dicle Üniversitesi, Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi* 11 (2008): 1-12.